

Руслан Пиріг

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

29 вересня виповнюється 140 років від дня народження М.С.Грушевського – видатного українського вченого і громадсько-політичного діяча. За офіційними мірками дата не вповні ювілейна, проте дає цілком слушну нагоду порозміркувати над роллю цієї постаті не тільки в українській історії, а й у нашому напруженому сьогоденні.

Доля М.Грушевського (1866–1934) склалася так, що народився він і відійшов у вічність за межами Батьківщини. Але повертатися в Україну йому довелося багато разів.

У дитячі і юнацькі роки з Кавказу, де мешкала родина, щоб уклонитися дідівським могилам. В 1886 р. після тбіліської гімназії він стає студентом Університету св.Володимира. 1914 р. вже поважним професором повертається з Галичини до Києва, де його очікують Лук'янівська в'язниця та заслання. Бурхливого 1917 р. приїздить з Москви, щоб стати на чолі Української Центральної Ради, пізнати насолоду державотворчого тріумфу і гіркоту фіаско, яке завершилося емігрантським п'ятиріччям. Політичний компроміс з більшовицькою владою приводить його у 1924 р. з Відня до Києва, дає на певний час змогу науковій праці і обертається в'язницями ОДПУ та новим московським засланням. І нарешті, у 1934 р. мертвий Грушевський повертається з Кисловодська, щоб навічно упокоїтися на Байковому цвинтарі.

Після смерті вченого понад пів+століття над його іменем тяжіла більшовицька анафема, витворивши образ “контреволюціонера”, “буржуазного націоналіста” і навіть “фашиста”. Лише наприкінці 1980-х рр. у лібералізованій атмосфері горбачовської перебудови публікаціями в “Літературній Україні” були зроблені

перші проломи у стіні політичної табуїзації М.Грушевського. Відтоді розпочалося його стрімке повернення в Україну.

Цей шлях досить тривалий, має певні стадії і навіть сьогодні не може вважатися завершеним. Надто складними є політичні реалії українського трансформаційного процесу, які й визначають суспільне сприйняття перипетій вітчизняної історії та головних її гравців.

Уже в останні роки комуністичної влади йшла спонтанна, але наростаюча реабілітація вченого і політика. І формальне припинення у березні 1991 р. КДБ УРСР кримінальної справи шістдесятилітньої давнини “за відсутністю у діях Грушевського складу злочину” стало результатом його активного входження у наелектризоване українське суспільство. Зростав потік публікацій про його життя і діяльність. Почалося перевидання наукової спадщини. Вже у 1990 р. вийшла “Ілюстрована історія України”. Масовими накладками друкувалися його публіцистичні праці.

Проголошення незалежності України суттєво каталізувало цей процес. Ім'я Грушевського отримали площі і вулиці, навчальні заклади. Були відкриті музеї, зведені пам'ятники, увічнені місця його перебування в Україні та за її межами. Зображення М.Грушевського з'явилося на грошах, поштовій і навіть рекламній продукції. Жоден з визначних українських діячів, заборонених комуністичним режимом, не міг зрівнятися з М.Грушевським за темпами і масштабністю інкорпорації у ще напіврадянське суспільне середовище. До того ж когорта українських діячів для поповнення пантеону національних героїв була вже не такою й численною.

Феномен швидкого повернення М.Грушевського в Україну був детермінований низкою об'єктивних і суб'єктивних причин. По-перше, утвердження незалежності України вимагало обґрунтування ідейно-політичних засад новітнього державо- і націотворення. Наукова спадщина вченого, зокрема схема самостійного розвитку українського історичного процесу, численні праці з питань національно-визвольного руху, заслуги в конструюванні першої у ХХ ст. незалежної української держави видавалися цілком придатними для формулювання базової

української ідеї. По-друге, постать М.Грушевського імпонувала не тільки національно орієнтованому сегменту українського політикуму. Він влаштував і фактично правлячу посткомуністичну номенклатуру. Свідченням тому стала постанова Президії Верховної Ради України про відзначення восени 1991 р. 125-ліття М.Грушевського. Наступні дати також визначалися урядовими постановами. По-третє, становлення в Україні інституту президентства вимагало опори на певну історичну традицію. Адже ні суто парламентська УНР, ні гетьманат П.Скоропадського не вписувалися в схему нової державної конструкції.

Тому так легко була реанімована легенда еміграційного походження про М.Грушевського – президента України. Вона набула широкого поширення в публіцистичній, науковій літературі, серед політиків і владних структур. Саме такий чинник визначив потужну державну підтримку легітимації цієї постаті. По-четверте, процес переосмислення нашого минулого, пошук адекватної потребам трансформації суспільства парадигми української історії відводив М.Грушевському роль головного репрезентанта національної історіографії. Шкільні та вузівські підручники стали важливим інструментом його імплементації в суспільну свідомість, особливо молодого покоління.

І нарешті, слід вказати на ще один суттєвий фактор. У той час як у СРСР М.Грушевський був “фігурою замовчування”, то з середини 1960-х рр. українська діаспорна історіографія розпочала активне дослідження і пропаганду його життя і творчості, виокремивши спеціальну галузь – грушевськознавство. Безперечно, у добу “залізної завіси” його здобутки суттєво не впливали на офіційну радянську історіографію та пропаганду. Однак після проголошення незалежності напрацювання зарубіжних грушевськознавців набули значного поширення в Україні і справили загалом позитивний вплив на розвиток тематичних досліджень. Однак на український ґрунт потрапили й певні вади праць колег із діаспори – вузькість джерельної бази і породжені цим фактологічні помилки, недостатня аргументація, а також певна ідеалізація “свого” об’єкта вивчення.

У цьому ренесансі М.Грушевського почали діяти дві паралельні тенденції. Одна – дезавування радянських міфів про “запеклого ворога українського народу”, інша – глорифікація М.Грушевського як національного героя. Об’єктивно це була іманентна потреба суспільства, зумовлена тривалою бездержавністю, природна реакція на відторгнення комуністичних ідеологем та ідолів. Їхнє місце мали зайняти власні кумири. І М.Грушевський на зорі української незалежності, національної самоідентифікації, регенерації історичної пам’яті отримав немало дифірамбічних кваліфікацій. Нерідко на кшталт: “став мірою духовного генія, таланту, совісті, честі своєї нації, гарантом усвідомлення Україною та українством своєї історичної місії, визначеної Природою й мислимою у вселюдських масштабах”.

Лише у середині 1990-х рр. досить повільно починають проявлятися ознаки певної стриманості в оцінках М.Грушевського, насамперед з боку науковців. Осмислення його історіографічної та публіцистичної спадщини, політичної діяльності, обіперті на нові, в основному архівно-документні джерела, давали цілком виразне уявлення про гіперболізацію цієї постаті, зокрема як політичного діяча.

Розпочався наступний етап у формуванні сприйняття М.Грушевського, який можна назвати деміфологізацією. Тепер вже доводилося спростовувати старі й нові міфи. Протоколи засідань Центральної Ради, матеріали преси, мемуари сучасників свідчили, що М.Грушевський не був президентом УНР, оскільки ця парламентська республіка не мала такого інституту. До того ж він особисто очолював конституційну комісію. Як наслідок, при відкритті у 1998 р. пам’ятника М.Грушевському у Києві Л.Кучма у своїй промові не говорив про його першопрезидентство. Не йшлося про це й у написі на стелі біля монумента.

Подолання кризових явищ в українській історичній науці, потреба у нових методологічних орієнтирах породили у середовищі науковців доволі гостру дискусію щодо теоретико-методологічної цінності творчої спадщини вченого. Ця полеміка загалом мало вплинула на усталену оцінку патріарха

української історіографії, Але дала важливий імпульс подальшому критичному осмисленню його наукового доробку і ролі у вітчизняній історії.

Життю і діяльності вченого присвячені десятки наукових конференцій, докторських і кандидатських дисертацій, публікується епістолярна спадщина, видані його основні праці з української історії та літератури. Реалізується державна програма підготовки 50-томного зібрання творів. Цього року вийшли у світ перша системна біографія М.Грушевського та унікальне дослідження його родоводу.

Фахові наукові дискусії щодо оцінки М.Грушевського останнім часом точаться навколо дуалістичної схеми “добрий історик” – “поганий політик”. Як відомо, абсолютизація одних якостей на шкоду іншим нерідко приводить до затемнення істини. Сьогодні очевидно, що подавати М.Грушевського як твердого самостійника було б відступом від історичної правди. Проте не слід й применшувати його заслуги в національному відродженні, відстоюванні соборності України. Нарешті, саме під його проводом постала незалежна УНР. М.Грушевський був вищою посадовою особою нової держави, якщо й не досить харизматичним, то найавторитетнішим тоді лідером українства. За влучним висловом одного з сучасників, він виконував “верховну функцію репрезентанта держави”.

Адепти оцінки М.Грушевського як поганого політика ставлять йому на карб неспроможність захистити УНР від більшовицької експансії, запрошення німецького війська, непротидію державному перевороту. Поза сумнівом, глава держави несе за це відповідальність. Проте розглядати її треба у сукупності тогочасних геополітичних чинників, а також у загальному контексті здобутків і втрат української революції. А такий підхід вимагає відповіді на складне запитання: хто з чільних діячів тієї доби був вправним політиком – В.Винниченко, П.Скоропадський, С.Петлюра? Та й чи можуть вважатися добрими політиками державні мужі, котрі допустили втрату державності.

Останнім часом отримали досить об'єктивну оцінку світоглядні позиції, ідейні погляди, політична ідеологія М.Грушевського. Безперечно вони не були константними, змінювалися, особливо під впливом політичної практики. Простежується еволюція його автономістсько-федералістських переконань і їх ситуативна кореляція з потребами побудови незалежної держави. Ознаки соціалістичності його світогляду проявилися у вірі в перемогу соціальної революції, праці над капіталом тощо.

Такі свідомісні установки й склали після поразки української визвольної боротьби ідейно-політичні підстави його компромісу більшовицькою владою та повернення в СРСР. Виявлені архівні документи дають можливість переконливо спростувати старі оцінки рееміграції М.Грушевського як “походу в Каносу”, “зраду ідейних принципів”. Усім своїм прирадянським життям він довів щире бажання служити українському народові єдиним засобом, який у нього залишався – науково-культурною працею. М.Грушевський заплатив непомірно високу, жертвовну ціну за свій компроміс з більшовиками. У таборях ГУЛАГу загинули донька Катерина, брат Олександр, племінник Сергій. Досі не розкрита загадка смерті самого академіка.

Саме шляхом наукових дискусій, виявлення нового джерельного матеріалу, глибокого осмислення ролі М.Грушевського процес його повернення в Україну вступив у чергову фазу, якій властиві більш об'єктивні, виважені й аргументовані оцінки. На наш погляд, вони й є нині основним інструментом формування збалансованого образу М.Грушевського у свідомості сучасних українців.

Нечисленні соціологічні опитування громадськості про ставлення до відомих українських діячів виявляють різну у регіональному, віковому зрізі, але загалом позитивну оцінку М.Грушевського. Очевидно, що сприйняття його постаті динамічно змінюється разом із світоглядною трансформацією суспільства і адекватно йому є стратифікованим як у соціальному, так й політичному вимірі. Сьогодні найвиразніше усвідомлюються дві іпостасі складної і багатогранної постаті

М.Грушевського — ученого і громадсько-політичного діяча. Поза осягненням залишаються його духовний світ, морально-етичні принципи, особистісні людські якості.

Розмаїтий український політикум демонструє досить широкий, але не зажди чіткий спектр виявів щодо М.Грушевського. Право- і ліворадикальні сегменти налаштовані критично. Перші за “демосоціалістичне недосамостійництво”, другі — традиційно зараховують його до антикомуністичного табору. Націонал-демократичне середовище, яке свого часу спричинилося до ідеалізації М.Грушевського, нині адекватно реагує на його “приземлення”. Політика державної підтримки цієї поста-ті останнім часом змінилася на суттєве розширення кола визначних фігур української історії, особливо національного державотворення. Це підтверджує Указ Президента України про відзначення ювілеїв визначних діячів УНР і ЗУНР (2005 р.). Такий підхід є більш виправданим, оскільки слугуватиме формуванню історичної пам’яті, адекватної складним і поліваріантним подіям нашої минувшини, зв’язі чи нищості її головних дійових осіб.

За цих умов Михайло Грушевський має всі підстави залишитися у пам’яті нащадків видатним ученим, автором фундаментальної “Історії України-Руси”, вмілим організатором дослідницької праці, творцем наукової школи українських істориків. Гідно слід поцінувати його внесок в українське національне відродження та державотворення, відзначаючи як сильні риси ідеолога, так й слабкості практичного політика.

Понад вісім десятиліть тому з нагоди сорокових роковин від дня смерті Миколи Костомарова М.Грушевський писав: “Розуміється, не утворення, не вироблення іконного лику мусить бути завданням, а вірне, історичне пізнання дійсної, живої, реальної одиниці, що відбивала в собі свою епоху і вплинула на її розвій”. Цей важливий постулат і має бути неодмінною умовою персоніфікації українського історичного процесу.